

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Шевчук Д. М.,

доктор філософських наук, доцент, декан
гуманітарного факультету, Національний університет
«Острозька академія» (Україна, Острог),
gileya.org.ua@gmail.com

УКРАЇНЬСЬКА ДУХОВНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕЇ ФІЛОСОФІЇ РЕЛІГІЇ

**РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ: ТІМЕНИК З. ІДЕЇ ФІЛОСОФІЇ
РЕЛІГІЇ У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ
30–ті роки ХІХ ст. – 80–ті роки ХХ ст. – Львів:
Вид. Львівської політехніки, 2014. – 312 с.**

Книга львівського дослідника філософії релігії Зиновія Тіменика демонструє спробу реконструювати українську традицію філософування релігійних ідей. Задум, що його намагається реалізувати автор у своїй монографії, стосується актуальної проблематики. Ця актуальність викликана, наприклад, сучасним релігійним життям в Україні, яке щораз нашоухує нас на необхідність доведення «оригінальності» вітчизняної релігійної традиції з огляду на постійні прагнення прилаштувати її «духовними скріпами» до євразійських соціокультурних і геополітичних проєктів.

Основним предметом цього дослідження є релігійний аспект української духовної культури, який скоплюється через виокремлення філософорелігійних ідей. Терміном «філософорелігійна ідея» Зиновій Тіменик позначає «концентровану, цілісно пов'язану, одну з категоріальних сутностей, у якій відтворено відповідні сенси людського й трансцендентного світів із постійною схильністю до комплексних зв'язків та синтезувань» [с. 20–21]. Крім того, осмислення даної проблематики спонукає дослідника зосередитися на важливих відношеннях, що породжені релігійністю – «Бог–людина–Бог», «Бог–людина–обов'язок Закону», «безкінечне–скінчене».

Передусім автор звертає увагу на систему принципів філософії релігії. Виокремлює їх із загального масиву різноманітних філософських праць. При цьому ці принципи не завжди лежать «на поверхні», а тому Зиновій Тіменик застосовує своєрідну, назвімо це, «глибинну герменевтику», що пов'язана із проникненням в контекст досліджуваних праць.

Дослідник зосереджений на українській духовній культурі 30–х років ХІХ століття – 80–х років ХХ століття. Так визначені хронологічні межі дослідження викликають певні запитання. Період охоплює майже 150 років, але чому саме так, автор не дає достатніх пояснень. Лише на початку вступу відсилається до питання хронології, зауважуючи, що ці часові межі засвідчують складність української традиції філософування релігійних ідей. Додається до цього посилання, у якому представлені досить загальні і неконкретизовані пояснення: «Часові межі тут, – пише З. Тіменик, – не означають хронологічно послідовного аналізу запропонованої спадщини. Натомість, згідно зі

структурою монографії, засвідчено лишень осмислення філософорелігійних ідей зазначеного періоду, позаяк їх концептуальне розуміння наявне фактично у творчості усіх діячів» [с. 4].

Підхід, представлений у праці, є міждисциплінарним. Це доволі закономірно з огляду на переконання Зиновія Тіменика, що філософія релігії органічно «уконтекстована» у сутність міждисциплінарного простору. Тому можемо виокремити такі складники методологічної програми, представленої у цій книзі. По-перше, тут очевидний історико–філософський компонент, пов'язаний із прослідковуванням розвитку філософії релігії в українській філософській думці ХІХ–ХХ століття. Автор звертається до цілої низки філософських концепцій, що постали в згаданий період, детально аналізує їх з метою виявлення основоположних ідей та принципів, що стосуються філософії релігії. Історико–філософські виміри виступають, як зізнається сам автор, особливою метатеоретичною системою. Зокрема, концептуальне підґрунтя роздумів, представлених у книзі, складають такі ідеї: «філософія Закону» (О. Новицького), «природне богознавство» (С. Гогоцького), «релігійна логіка», «язичницьке боголів'я», «догматична культура» (С. Булгакова), «богослів'я пантеїзму», «єрархічна будова душі» (В. Зінківського), «божественна діалектика», «містична реальність» (М. Бердяєва) При цьому в книзі ми не знаходимо обмеження виключно релігійною філософією як філософським явищем, оскільки Зиновій Тіменик звертається до широкого контексту української духовної культури. Оминає він також і питання про визначення чіткої приналежності того чи іншого мислителя до певної національної (в даному випадку найчастіше йдеться про українську або російську) традицію філософування. Зиновій Тіменик зауважує, що це питання доволі складне з огляду на те, що в сучасній історико–філософській науці до кінця не визначено принципів чіткого окреслення «приналежності» мислителів даного періоду до українського філософського процесу. Сам же Зиновій Тіменик стверджує, що «...стосовно того, кого із досліджуваних авторів уприналежнювати до української чи російської релігійної філософії, то таке питання виходить за межі монографічної теми» [с. 23] По–друге, важливою складовою методологічної програми даного дослідження є релігієзнавство, що дозволило проаналізувати релігійну проблематику завдяки використанню сучасних методологічних програм дослідження феноменів релігії. По–третє, автор відсилається до богословських роздумів, коли філософорелігійні ідеї вписуються в конкретні віровизнавчі системи. По–четверте, надбудемо культурфілософські роздуми, оскільки релігійні принципи та ідеї видобуваються із системи української культури, а навіть визнаються специфічним елементом українського культурного типу. Нарешті, культурологією (автор навіть в одному з місць використовує окреслення «духовна культурологія», «духовний культуролог»

ймовірно маючи на увазі зосередження уваги на духовній культурі як предмету дослідження). Культурологічний підхід проглядається у намірах Зиновія Тіменика схопити зв'язки теоретичних конструкцій із живою тканиною релігійності та його прагненні тим самим окреслити особливості світогляду українців (якщо не вживати термін «менталітет»). Серед особливостей української духовної культури вказується на: 1) взаємопов'язаність ідей як притаманна тенденція до синтезування (особливо це стосується ідеї Бога (Божества) чи ідеї істинності та повноти (між)релігійних комунікацій); 2) здатність розсудку гармонізуватися з серцем як осередком духовного життя. Як переконує Зиновій Тіменик, «така [українська духовна культура – Д. Ш.] має об'єктивне підґрунтя у догматичній чи звичаєво-обрядовій сферах, зважаючи на природу різновимірних (між)релігійних комунікацій» [с. 19]. Останнє твердження говорить на користь поєднання згаданих вище підходів, що у цілому дозволяє авторові здійснити цілісну реконструкцію ідей філософії релігії в українській духовній культурі.

Зауважимо також і те, що міждисциплінарність цього філософського дослідження надзвичайно виразно проглядається у визначенні «філософії релігії», яке подає Зиновій Тіменик: «Філософія релігії – це, насамперед, спроба органічно поєднати філософський аналіз основних понять, явищ релігії (зокрема, «Бог», «воскресіння», «одкровення», «добро», «зло») із багатовимірними, віровизнавчими, звичаєвими, обрядовими чи іншими супровідними процесами у міждисциплінарному просторі та у (між)релігійних комунікаціях, а також у сфері догмату й канону – як теоретико-духовних феноменів іншого, хоч і дотичного простору» [с. 14].

Першою ідеєю, яку детально проаналізовано у книзі, виступає ідея Бога–Божества. Ця ідея, по суті, складає тло для розуміння усіх інших філософорелігійних ідей та принципів, виокремлених автором. Разом з тим, вона, як пише Зиновій Тіменик, усталася в українській філософії релігії як одна із найпоширеніших. Цьому є декілька причин: по–перше, ця ідея неминуче пов'язана із складністю явищ світу (сягає осмислення станів світотворення та світопорядку); по–друге, появі цієї ідеї сприяла сама картина світопорядку та визначення в ній місця людини. Крім того, ця ідея розглядається в контексті традиції найменування Бога. Зиновій Тіменик виокремлює принципи, які застосовували філософи для аналізу найменувань Бога, пояснюючи їх в межах реконструкції конкретного контексту. Перший принцип стосується поетапності у сприйнятті іншорелігійної думки. Як пише автор: «До названого принципу вдається значна частина дослідників, і більшість з них використовує метод комплексного аналізу з одночасним використанням компаративістського методу, передусім, коли йдеться про поетапність усвідомлення есхатичних можливостей Божества у взаємозв'язку із моральним рівнем людини» [с. 37]. Цей принцип актуалізується у багатьох текстах, що написані в душі християнської культури, а також виводить на низку інших засадничих проблем філософії релігії, наприклад, можливість плюралістичного розуміння Бога, способи вільного розвитку та духовних видозмін, виявлення варіативності ідеї Бога (Божества) з точки зору часових меж існування певної релігійної системи та ін.

Другим принципом, що виокремлюється Зиновієм Тімеником в контексті розгляду ідеї Бога (Божества) та

Його найменувань, є принцип цілісності. Визначення цього принципу є важливим, переконує автор, оскільки він дає змогу «...історіософськи (водночас і у міждисциплінарних зв'язках) поетапно осмислювати різноманітні факти, явища, погляди з метою систематизації та пошуку елементів синтетичного у спільному, типологічному» [с. 51]. Аналіз праць низки мислителів (наприклад, С. Гогоцького, О. Гілярова) дало можливість Зиновію Тіменіку стверджувати, що застосування цього принципу дозволяє осмислювати найбільш сутнісне, а також ми можемо здійснювати порівняння між різними ідеями – наприклад, Бога, добра–зла, світла–темряви, істинності та повноти релігійних комунікацій.

Третій принцип, виділений в контексті даного аспекту досліджень, має відношення до вільного розвитку і духовної видозміни. Він стосується аналізу багатоміття вимірів ідеї Бога (Божества). Спрямований передусім на гармонізацію суперечностей та протилежностей, системне вирішення антиномій. Себто, йдеться про спробу гармонійно узгодити те, що на перший погляд неможливо поєднати в різних релігіях.

Принцип єдності та одності, який визначено четвертим у даній частині книги, доповнює та поглиблює попередні. Він стосується, зокрема, єднання різних найменувань Бога, що виникають із прагнення людини пізнати вище начало через взаємовідношення між мікро– та макрокосмосом. Разом з тим, цей принцип у філософорелігійних системах пов'язаний із прагненням устосункувати людські найменування Бога із тими, що, згідно з священними текстами, походять від Божества.

У зв'язку із попереднім принципом наступний – принцип інваріантності стосується визначення незмінних найменувань Бога (Божества), своєрідних універсальних назв, які часто трапляються і є самозрозумілими. Зиновій Тіменик виділяє низку таких найменувань, наприклад: Зцілитель, Всесильний, Всевідаючий, Всевишній, Споглядатель, Промислитель. Принцип інваріантності дозволив виокремити те, що в книзі названо «системною функціональною пов'язаністю різновимірних найменувань Бога». Себто можемо це розуміти як певні універсалії (між)релігійних комунікацій, котрі синхронізують трактування ідеї Бога (Божества), а у випадку, скажімо, християнства уможлиблюють з'ясування суті таких понять як одиничність, триєдність, множинність, які застосовуються до окреслення Бога та Його Промислу у світі.

Разом з тим, Зиновій Тіменик зауважує, що принцип інваріантності упредметнюється при умові контакту із принципом трансцендентності. Людині складно відтворити адекватне наймення Бога через те, що маємо справу із понадчуттєвим буттям. Застосування принципу трансцендентності в філософорелігійних рефлексіях дозволяє систематизувати перехідні процеси при осмисленні найменувань Божества.

Останнім в частині про ідею Бога та Його найменування піднімається питання про використання аналогій. Це дозволяє глибше подивитися на проблему розуміння Божества. А також Зиновій Тіменик стверджує, що проблематика використання аналогій пов'язана із пошуками підстав порівнювати ідеї вітчизняних філософів із концепціями представників європейської філософії релігії щодо того, як осмислювати Бога–Абсолюта–Трансцендентне.

Осмилення ідеї Бога та його наймень закономірно виводить автора монографії на розуміння структури людини та світобудови в перспективі філософорелігійної проблематики. Для осмилення цієї ідеї Зиновій Тіменик звертається до проблеми ерархічності наймень Бога і людини, можливостей людського пізнання Божественного начала, поєднання філософії серця і філософії свободи. Останнє визначається автором особливістю української філософорелігійної традиції.

Наступною ідеєю, яку осмилено в книзі в руслі філософії релігії, виступає ідея взаємодії добра і зла, світла і темряви. Ми зустрічаємося тут із засадничими суперечностями, що породжують важливі релігійні феномени, а також складають передумову пізнання духовних феноменів. Зиновій Тіменик зауважує, що хоча в філософії були спроби систематизувати подібні протилежності (згадує, наприклад, Ореста Новицького), однак нам донині лишається здогадуватися, як саме і за яким принципом відбуваються взаємопереходи відповідних елементів. Для розгляду ідеї взаємодії добра–зла, світла–темряви у книзі виділено такі принципи: абсолютності–відносності; таємничості, єдності протилежностей; єдності всього суцього; гармонії, симфонії; поступовості–послідовності.

Важливою ідеєю філософії релігії, безперечно, виступає ідея одкровення, преображення. Вона має безпосереднє відношення до суті релігійного досвіду, до природи релігії. В українській традиції філософії релігії ця ідея виступає однією із центральних. Як зауважує Зиновій Тіменик, «із текстів українських філософів випливає, що для людства одкровення є не просто першорухом під час появи подальших явищ (і водночас – елементів аналізованих ідей), а що воно поруч із буттям надприродного начала становить віровизначачу сутність» [с. 205]. Крім того, звертаючись до історико–філософського контексту, автор зауважує, що українські філософи поглибили ідею «одкровення», порівняно із Шеллінгом. Німецький філософ протиставляє природну релігію (себто язичництво) і релігію одкровення (християнство). Натомість в текстах українських філософів Зиновій Тіменик віднаходить своєрідну трансформацію поняття одкровення в «одкровення природи», у чому він вбачає закономірний розвиток даної ідеї.

Ідею істинності та повноти (між)релігійних комунікацій, розгляду якої присвячено п'ятий розділ книги, проаналізовано передусім в горизонті виокремлення контекстуальної смислової багатомірності її проявлення. За доволі складними філософорелігійними конструктами, що реконструйовані автором, ховається спроба прояснити, яким чином універсальні віровизнанняві істини проявляються в партикулярних етнокультурних системах. Для себе питання, на яке тут здійснюється пошук відповіді, формулюємо так: чому особливості релігійного життя, що зумовлені специфікою буття того чи іншого етносу, породжують досвід дотичності до Божества і, відповідно, такому досвіду не можна відмовити в атрибуті істинності?

Зиновій Тіменик, звертаючись до моделі «етнос–нація–народ» в контексті (між)релігійних комунікацій прагне виокремити в межах філософорелігійного дискурсу позиції окремих мислителів, котрі звертали увагу на органічну єдність народного духу. В результаті цього виявляє, що «елементи моделі [«етнос–нація–народ» – Д. Ш.], контактуючи у просторі «ріднонаціонального» і

«рідно божественного», беруть участь у творенні нових структур – з переосмиленими асоціаціями...» [с. 278]. Це спонукає до висновку про безпосередній зв'язок між етно–народно–національним та практиками (між) релігійних комунікацій, через які перше оприявнює свою істинність і повноту існування. При цьому слід зауважити, що маємо тут справу із злагодженістю етно–народно–національних та релігійних структур, а також їх вбудованістю в історичний контекст, що, у свою чергу, витворює особливий історіософський дискурс.

Загальна концепція розвитку філософорелігійних ідей, спроба їх чіткого формулювання та видобування із нечіткої оприявленості в конкретних філософських системах приводять автора до низки важливих висновків. Серед них слід звернути увагу на такі: по–перше, філософорелігійні ідеї, переконує Зиновій Тіменик, є одним із проявів української духовної культури і творять з нею злагоджену цілісність, яка увиразнюється через ознаки філософії релігії (метатеоретичність, здатність функціонувати у багатомірних процесах (між)релігійних комунікацій і міждисциплінарного простору); по–друге, виокремлені та проаналізовані в книзі ідеї не діють окремишно, вони взаємопов'язуються та взаємообумовлюються принципами цілісності, всеохопності; по–третє, формування проаналізованих ідей проявляється через низку конкретних принципів.

У цілому, філософський задум Зиновія Тіменика важливий з двох причин. Перший стосується спроби помислити засадничі ідеї та принципи філософії релігії, що складають її метафілософське підґрунтя. Виокремлення цих ідей та принципів із конкретних філософорелігійних концепцій, співвіднесення їх із подібними ідеями та принципами в інших філософських системах, проведений компаративний аналіз дають можливість цілісно охопити загальний дискурс філософії релігії та зрозуміти підґрунтя, на якому він витворюється. Друга стосується розуміння особливостей вітчизняної філософії релігії та ідей і принципів, що нею породжені. Тим самим автор демонструє тісний зв'язок філософії релігії із українською духовною культурою. Зокрема, виразно показано, що ідеї та принципи, які породжені філософськими роздумами, глибоко вкорінені у практику духовного життя української нації.

Shevchuk D. M., Ph.D., Associate Professor, Dean of the Faculty of Humanities, National University «Ostroh Academy» (Ukraine, Ostrog), gileya.org.ua@gmail.com

Ukrainian spiritual culture and ideas of philosophy of religion

Book Review: Timenik Z. The ideas of philosophy of religion in the context of Ukrainian spiritual culture of the 30s of XIX century. – 80s of the XX century. – Lviv: Publishing House Lviv Polytechnic, 2014. – 312 p.

Шевчук Д. М., доктор философских наук, доцент, декан гуманитарного факультета, Национальный университет «Острожская академия» (Украина, Острог), gileya.org.ua@gmail.com

Украинская духовная культура и идеи философии религии

Рецензия на книгу: Тименик З. Идеи философии религии в контексте украинской духовной культуры 30–е годы XIX в. – 80–е годы XX в. – Львов: Изд. Львовской политехники, 2014. – 312 с.

* * *